

Václav Bělohradský

A posztmodern repedései¹

A különbség az uralt többség és az uralkodó kisebbség között egy antropológiai állandó, a népuralom ideál, a realitás a *poliarchia*, ahogy Robert Dahl nevezte azokat a pluralitáson alapuló politikai rendszereket, ahol az uralkodó kisebbségeknek az egyenlőség, a nyitottság és az információkhoz való hozzáférés feltételei mellett kell egymással versenyezniük a szavazatokért folytatott harcban. Az amerikai demokrácia politikai filozófiája, ahogy mondjuk a *Federalist Papers*ből ismerhetjük, olyan rendszernek tervezte a demokráciát, ahol a választások révén a hatalom a „természetes elit” kezébe kerül: nem a születésénél fogva privilegizált arisztokrácia, hanem a megfelelő képességekkel rendelkező, így a szavazatokért folytatott harcból győztesen kikerülő emberek lesznek az „uralkodó elit”. (Az *elit* kifejezés az *eligere*-ből származik).

A demokrácia e funkciója – lehetővé tenni a természetes elit kormánya létrejöttét és legitimizálását – eltűnik az internet és a közéletben totális uralmat élvező „kiszivárogtatott információk” korában: a közélet fragmentálódik és banalizálódik, a fragmentumok között kommunikációs szimmetria jön létre, az elit szempontjainak legitimizációs feltételei így a nyilvános vitákban visszafordíthatatlanul felszámolódnak. Ez a *leadership* iránti igény nagymértékű megnövekedését eredményezi; ezt jelöljük a „populizmus” kiüresedett fogalmával.

Ha az *oligarchia* szót neutrálisan *uralkodó kisebbség*nek fordítjuk, akkor a demokráciát definiálhatjuk úgy, mint plurális politikai rendszer, amelyben a politikai pártok az oligarchák, s hogy aztán ezek elitté, maffiává, *establishment*té vagy nómenklatúrává fejlődnek, az már csak a társadalom egészén múlik.

Az iparosodott Nyugat minden „hagyományos” politikai pártja olyan régi politikai projektekből eredezteti identitását, amelyeket a modernitás repedéseinek kezelésére alkalmaztak. Rokkan és Lipset meg is nevezte a modernitás öt dualista törésvonalát: *centrum* versus *periféria*, *tőke* versus *munka*, *város* versus *vidék*, *állam* versus *egyház*, *nemzetközi* versus *nemzeti*. A modernség szakadásainak befoltozásáért vívott harc közben kialakult a modern politikai hegemonia jobb- és baloldali pólusa.

A modern mindentől választást csinál – a természetből, az igazságból, istenekből, tudományból, és a választás egyre nagyobb mértékben szabadul meg a saját „ter-

¹ Rozkoly doby postmoderní. *Novinky.cz*, 2017. január 18. (<https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/vaclav-belohradsky-rozkoly-doby-postmoderni-40021340> – Utolsó letöltés: 2020. szeptember 20.)

mészetes” idő- és térbeli korlátaitól: télen is kaphatunk epret, éjszaka is van fény, és az isteneinket egy globális palettáról választhatjuk meg magunknak. A modernség szakadásainak baloldali pólusa azon a hiten alapul, hogy az egyének képesek racionálisan megindokolni a választási lehetőségek szüntelen növekedését és „emberi értelmet” kölcsönözni neki. A jobboldali pólus ellenben arra alapoz, hogy folyamatosan figyelmeztet a veszélyekre, amelyeket az a magatartás hordoz, mely szerint mindent egyéni választás függvényévé tehetünk, és felelőtlenül elutasíthatjuk az „idő próbáját kiállt” viselkedési modelleket. A racionalizáció, a szekularizáció és a természetes autoritások elleni tömeges ellenszegülés a hagyományos emberi egyesülések felbomlását, és ezzel együtt elidegenedést és a politikai önkény brutális egyeduralmát eredményezi.

A modernséget nem lehet visszafordítani, a hagyományokhoz való visszatérés megvalósíthatatlan, mert amit hagyománynak nevezünk, szükségszerűen maga is a racionális megindoklás, és ezzel szabad választás tárgyává is válik. A modern *poliarchiák* ezért kompromisszumok és találkozások eredményei, melyek segítségével az ipari modernség szakadásaira talált megoldások baloldali pólusa – sok ideiglenes fordulaton keresztül – túlnyomó többségbe került a jobboldali pólussal szemben.

A *posztmodern társadalmat* a modernség szakadásaira talált megoldások jobb- és baloldali pólusai közötti különbségek radikális transzformációja jellemzi. A modernség szakadásai széteszlanak, továbbfejlődnek és egy „harmadik egységesítő elembe” egyesülnek, amely a posztmodern társadalomból nőtt ki és radikálisan felforgatja a különbséget „bal- és jobb” között a politikai és társadalmi érdekeltségek minden szférájában.

Elkezdődött a *posztmodern poliarchia* formálódásának korszaka.

Háló a centrum és periféria között

A modern iparosodott demokráciák fejlődésének feltételei: először is a centrum nyitottsága és inkluzivitása (értve a gazdasági, a politikai, a kulturális és a társadalmi centrumokra); másodsor a periféria „központi” irányultsága. Ezek a perifériák nem fordulnak alternatív centrumok felé, hanem az elit által képviselt centumból való kizártságuk ellen harcolnak. A modern társadalmak formája a periféria mobilizálásának eredménye, ennek nagyon jó példája a huszadik században az afroamerikaiak Martin L. King által vezetett harca a jogaikért. A *Függetlenségi nyilatkozatban self-evidentként* foglalt igazságok – például, hogy minden ember egyenlő – az egyetlen, megosztott centumba való inklúzióért folytatott harcra mobilizálták a perifériát, és nem keletkezett „ellencentrum”.

A modern társadalmakra ezért jellemző az integráció folyamata – a centrumok nyitottak, és magukba húzzák a perifériákat. Az eredmény a modern *poliarchiák* létrejötte, amelyben a hegemonikus politikai pártok képviselik az egész társadalom centrumát, és a perifériák a sajátjukként ismerik el ezeket.

A posztmodern társadalomban azonban behatol a *hálózat* felforgató hatalma a centrum és a periféria közti szakadásba, fragmentálttá teszi a centrumokat és dezorientálja a perifériákat, lehetővé teszi az olyan „ellencentrumok” szüntelen kitermelődését,

amelyek felé a dezorientált perifériák fordulhatnak. Így terjed a *populizmus* – „a periféria józan ítélőképességének” ellenkezése a „néptől elidegenedett” centrumokkal szemben, amelyet az elit képvisel (lásd *prágai kávézó*). A hálózat aláássa az elit privilegizált szerepkörét legitimáló egységes egész képviselőjének súlyát, a *könyvek korának* asszimmetrikus kommunikációjából így létrejön az *internet korának* szimmetrikus kommunikációja.

Az interneten terjed a „hálózati társadalom” Manuel Castells kommunikációs-szociológustól származó definíciója: „dinamikus, magától fejlődő struktúra, amit az információs technológia hajt, és az infrastruktúráját az egyének, közösségek és nemzetközi vállalatok közötti reciprokális kapcsolatok hatalmas hálója alkotja”. A hálózatok összekapcsolják a technológia, a tőke, az információk és a szimbólumok áramlásának medrét – úgy működnek, mint a társadalom idegrendszere.

A modern társadalmat az integráció folyamata jellemezte, ennek alapvető feltétele volt a perifériák egy nyitott, inkluzív és az elittel megosztott centrum felé való orientálódása. A globális hálózatok létezésének egyik váratlan eredménye az integráció folyamatának leépítése. A végtelen flexibilitás, a centrumok és az emancipált perifériák megsokszorozódásának közegében gyorsan fejlődik az *ellendemokrácia*, amely hatékonyan őrökdi, ítélkezik és korlátolja a politikai hatalmat, de a hagyományos politikai pártok itt elvesztik a legitimitásukat.

Általános munka a tőke és a munka között

Marx leírta, hogy a technológiának köszönhetően növekvő munkaproduktivitás egyre több szabadidőt biztosít majd, amely lehetővé teszi „az egyén kiteljesedését, és ez mint a legnagyobb produktív erő, visszahat majd a munkára. [...] Maga a közvetlen munkaidő nem maradhat absztrakt, ellentétben a szabadidővel, ahogy ezt a burzsoá gazdaságtanban láthatjuk.”

Az ipari társadalom által fenntartott gazdagság a szabadidőtől és a közjavak minőségétől függ, ez utóbbi a bérmunka produktívitasában mutatkozik meg. Marx az *általános munka* fogalmával az ember mint faj egyik képességének fejlődését jelöli – a megismerés, a megismert dolgok, találmányok, felfedezések megőrzésének és megosztásának fejlődését. A posztindusztriális társadalomban az utóbbi három évtizedben a bérmunka legékesebb gyümölcsei jelennek meg annak eredményeképp, hogy egyre több a szabadidő, ami az általános munka fejlődésének feltétele.

Az általános munka a posztmodern társadalom gazdagságának fontos formája, a bérmunka csak ezen élőkdi. Az általános munka eredményeit kisajátítja a tőke, ezt pedig egyre nehezebben túri a megosztott ismeretek és határtalan kommunikáció hálózati társadalma. A feltétel nélküli *alapjövedelem* javaslata az első korrekciós kísérlet.

Az általános munkát kellene emancipálni, nem redukálódhat bérmunkára. Ez kulcsfontosságú politikai konfliktus a posztmodern társadalomban. A bérmunka létrehozta a proletariátust, az általános munka létrehozta az új politikai szubjektumot – a *multitudinest*, a hatékonyan kommunikáló független egyének kritikus tömegét.

² [A cseh nyelvben ez nagyjából a magyar *belpestinek* felel meg – A fordító.]

A teljes automatizáció, a munkaidő redukciója, az általános alapjövedelem és a munkaetika elengedése az általános munka bérmentéséről való emancipációjának politikai feltétele.

Multitudines az állam és a nép között

A különbség *populus* és *multitudo* között már a rómaiak óta ismert a politikai filozófia számára, de a 17. században ismét előkerült mint kulcsfontosságú politikai téma. Spinoza például olyan személyek sokaságaként definiálja a *multitudót*, akik akkor sem veszítik el identitásukat, amikor kollektíven cselekszenek, ezért aztán előképeivé válnak a polgári társadalomnak. Hobbes, épp ellenkezőleg, úgy véli, hogy a *multitudo* az „egy nép” partikularizmustól elvakított csoportokká bomlásával keletkezik és a polgárháború előjele.

A nemzetállamok évszázadában a *multitudines* pluralitása fölött a *populus* – egy nemzet uralkodott; a globalizáció ellenben új életet lehel a rebellis *multitudo* fogalomba, a hagyományos politikai pártok által képviselt nemzeti- vagy osztályegység hatalma a végét járja.

A 2000-ben megjelent *Empire* című nagy hatású könyvben Michael Hardt és Antonio Negri *posztmodern birodalomként* írja le a globális kapitalizmust, amit az USA, a globális szervezetek (például a Világbank, a NATO vagy az EU) és a nemzetközi vállalatok uralnak; a nemzetek és osztályok elveszítik politikai jelentőségüket. Ebben a birodalomban az asszimetriával, a hierarchiákkal, a manipulációval és az elnyomással együtt terjed a *network capitalism*, kialakulnak az együttműködés és a közös tevékenység új körei, melyek összekötik az egyéneket az emancipálódó „kritikai társadalomban”, amely képes hatékonyan kooperálni a nemzetek és osztályok fölötti térben; ezek a társadalmak nem alakulnak fegyelmezett politikai pártokká az „organikus értelmiségekkel”, ellenkezőleg, tudatosan őrzik heterogenitásukat és tagjaik szingularitását.

A jelenlegi válságban a *multitudines* reprezentatív demokráciái átveszik a *nemzet*, a *nép*, az *osztály* szerepét, „egyre erősödő élő alternatívát” képeznek, annak ellenére is, hogy az *ellendemokratikus* aktivizmust gyakorolják, és egyelőre nem tudnak alternatív projekteket megfogalmazni vagy megvalósítani. A *multitudines* átváltozása a demokratikus, és nem csak az *ellendemokratikus* politikai szubjektummá az egyetlen lehetséges kiút a képviselői demokráciák válságából az euroamerikai civilizációban.

Globális falu város és vidék között

A *Kommunista kiáltványban* ezt olvashatjuk: „A burzsoázia a falut a város uralma alá vetette [...], s ezzel a népesség jelentékeny részét a falusi élet bányászatából kiragadta. S ahogy a falut a várostól, úgy a barbár és félbarbár országokat a civilizáltaktól, a paraszt népeket a burzsoá népektől, a Keletet a Nyugattól tette függővé.” A globális város (*technopolis*) kolonialista uralma a globális vidék felett itt az emberiség emancipációjának feltétele: csak a globális városban emancipálódhat a bérmentés általános munkává.

1887-ben Ferdinand Tönnies kiadja a *Gemeinschaft und Gesellschaft* (Közösség és társadalom) című könyvét, amelyben a modernséget a vér szerinti és szomszédi közösségek, az önmagukat egymásért feláldozni képes, tulajdonukat egymással megosztó emberek testi közelségéből adódó organikus egységek végeként értelmezi; a közösség romjain gyorsan kinő az anonim, utilitarista társadalom, amelyben az emberek távol vannak, akkor is, ha egymás mellett állnak. A város uralma a falu fölött a konkurencia uralma a szolidaritás fölött, a törvény uralma a szív imperatívusza fölött, az ideológia uralma a vallás fölött, a tér uralma a haza fölött.

A modernség ilyen misztifikáló értelmezése, mint az „autentikusan emberi” közösségek elvesztéséé, Európában nagy hatással volt az első világháborút követően, amikor még élt a bajtársak, fegyvertársak, barátok és cimborák harctéri közösségének nosztalgiája... Így aztán a 20. század minden tömegmozgalmába bekerült a közelség érzésének elvesztése, és a totalitárius ideológia fő támpillére maradt. A demokratikusan *szociális állam* projektjét is bizonyos mértékben az a vágy fűti, hogy az állam helyettesítse az elveszett közösségi szolidaritást.

A huszadik század második felében került sor a közösségek radikális transzformációjára, amit Marshall McLuhan *globális falunak* nevezett. Ezzel jelölte az új közelség közeget, amit elektronikus úton építünk és közletről látott arcokkal, ismerős hangokkal és intimitásokkal van tele, ahol kiejtés, járás alapján ismernek fel másokat, ahol a szenvedők és az éhezők velünk, a nappalinkban töltik az estét. Ez a tévékészülék által megteremtett közelség a politikai kommunikáció új kerete lett, közelivé vált mások élete, akkor is, ha a kontextusát sem megérteni, sem megváltoztatni nem tudjuk.

A globális falu viszont nem vált az új, empátiaalapú etika alapjává, ellenkezőleg, az utolsó évtizedben katasztrofális változáson ment keresztül. A *mindenről és mindenkiről kiszivárogtatott információk globális falujává* vált, mely megmérgezte a közéletet és előidézte a demokratikus intézmények legitimitásának tarthatatlan deficitjét. Elárasztották a közéletet a bárki magánéletéről szóló bekezdések, lehallgatások, nem beszélve a dekontextualizált beszélgetések áradatáról.

A politika a kiszivárogtatott információk globális falujába költözött, miközben a populista vezetők a „mindenkiről van valamink” jelszóval vezetik hadjárataikat a képviseleti demokráciák ellen.

Hiperobjektumok nemzeti és nemzetközi között

A globális tőke globális monstrumokat eredményez; Timothy Morton művész és filozófus ezeket *hiperobjektumoknak* nevezte. Ezek annyira szétterpeszkedtek, hogy nem lehet őket megtartani semmiféle emberi közösség keretein belül, más objektumokra tapadnak, nincsenek szilárd körvonalaik, sem téridőbeli definiáltságuk, mindenhol ott vannak: globális felmelegedés, radioaktív hulladék, poliészterek, gépkocsiipar, kőolaj... Az egyik helyen tornádót idéznek elő, máshol rákos epidémiát, de nekik maguknak nincs helyük, és csak a maguk után hagyott nyomok alapján válnak láthatóvá.

Az emberi befolyás a globális környezetre már olyannyira szétterjedt, hogy a geológusok a Föld egy új korszakáról, az *antropocén*ről beszélnek. Az antropocén gazdaságának kulcsfogalma az *externalitás*: A szereplő tevékenységének hatásai *B* szereplőre anélkül, hogy *B* egyetértésére szükség lenne ahhoz, hogy *A* szereplő tevékenykedése legálisnak minősüljön. Václav Klaus azt állítja a *Kék bolygó zöld bilincsben* című könyvben, hogy az externalitások „nem dominálnak”, csak kiegészítő jellegű jelenségek, az alapjuk az „internalitásokban” rejlik – a szuverén tulajdonosok közötti, utilitarista kárpótlási egyezségben, amely a saját tulajdonjogaik gyakorlása közben egymásnak okozott károokra vonatkozik. Csakhogy a planetáris *technopolis*ban az externalitások „dominálnak”, elég, ha megpróbáljuk felmérni, milyen hatással van az autós közlekedés a városokban élő több milliányi ember életére. Egyébként is az euroamerikai mindennapok részei a gazdasági növekedés mellékhatásairól szóló dokumentumok.

A különbséget *nemzeti* és *nemzetközi* között általában a szuverén államok közötti határok, és az ezeket a határokat átlépő tevékenységek eredményeinek közös kormányzásáról szóló egyezményei hozzák létre.

A *hiperobjektumok* áradata érthetlenné tette az *externalitások* és *internalitások* közötti különbséget: *hiperobjektumokat* nem lehet átléphetetlen határok közé szorítani, hatékony felügyelet alá helyezni, nem vonhatjuk jogilag felelősségre a tulajdonosait. A *hiperobjektumok* eredményei a mi történelmi világunkban nem *internalizálhatók*, nem is *externalizálhatók*, nem tesznek lehetővé sem bentet, sem kintet.

Václav Havel posztdemokráciája: a feltételek definíciója

A *posztdemokrácia* formulával azt a helyzetet szeretném jelölni, melyben a „hagyományos”, a modernség szakadásaira adott válaszok mentén létrejövő politikai pártok elvesztették kulturális hegemoniájukat, miközben a politikai mozgalmak, amelyek sikeresen oldották volna meg a modernizmus problémáit, csak most vannak kialakulóban.

A *posztdemokrácia* kifejezést először Václav Havel használta, a *Hatalom nélküliek hatalmában*, mégpedig egy olyan politikai rendszerre, amelyben a „hagyományos” politikai pártokat „*ad hoc alakult, nyitott, dinamikus és kicsi*” szervezetek cserélik le, amelyek „*tele lesznek konkrét célok iránti lelkesedéssel*” és az elérésükkel megszűnnek.

2000-ben Colin Crouch brit politológus-szociológus olyan rendszerként írta le a posztdemokráciát, amelyben a lobbizás a politika lényege, az államokat a nemzetközi vállalatok zsarolóhálózataiba vonják be, a választási kampányok politikai marketingre redukálódnak, egyre jobban összemosódik a politika és az üzlet, és a globalizáció lesz az indok az állam széleskörű privatizációjára.

Amikor összehasonlítjuk a két fogalmat, elmondhatjuk, hogy Havel posztdemokráciája a posztmodern „folyékony” *poliarchiák* elmélete, és ebben az értelemben kiutat jelenthet a Colin Crouch által leírt posztdemokráciából. Havel posztdemokráciájához olyan mozgalmak alapítása vezet, melyek a *posztmodern szakadásaira* adott válaszokból nyernék legitimitásukat. Az ilyen politikai mozgalmak (Occupy Wall

Street, Podemos, Syriza, Indignados, ProAlt...) egyelőre rövid ideig tartanak, sikertelenek, de a hagyományos politikai pártok már nem tudják abszorbálni az ügyeiket.

Állapítsuk meg egyelőre az általános *posztmodern poliarchiák* létrejöttének feltételeit: elsősorban a társadalom fragmentációját, aztán a centrumot képviselő elit delegitimizációját nem lehet a hierarchiák és az autoritások megújításával megállítani. Ez a visszafordíthatatlan eredménye annak, hogy a hálózat minden csomópontjába átviszi a centrum és a periféria közötti előreláthatatlan feszültséget: a posztmodern elitnek meg kell tanulnia érvényesülni a kommunikációs szimmetria feltételei között.

Másodsorban az általános munka felszabadítását a bérmunka hierarchizált és centralizált fogságából nem lehet az osztály- vagy nemzeti emancipáció útján érvényesíteni: az általános munka felszabadítása globális szolidaritást igényel, amit nem lehet sem területre, sem osztály-, sem nemzeti érdekekre korlátozni; az általános munka emancipációja csak az „evilági” közjavakhoz való korlátlan hozzáférés rendszerében lehetséges.

Harmadszor, a *multitudines*, a kritikus tömeg el kell, hogy jusson a puszta *ellend-emokrácia* praktikáitól a *deliberatív demokráciához*, melyben a nyilvános döntéseket polgárok, és nem választott politikusok és az általuk megbízott szakértők közötti nyílt dialógus útján legitimizálják.

Negyedszer, a *mindenről és mindenkiről szivárogtatott információk globális faluja* – ez a perverz elektronikus közösség – a globális empátián alapuló etika iskolájává kell, hogy váljon. Szolzsenyicin azt mondta, hogy „csak a művészet képes mások tapasztalatait tartalma teljes súlyával a mi sajátunkká tenni”. Hasonlóan radikális értelemben kezd az elektronikus globális faluban az empátia tömegtapasztalatából kifermálódni a „közelség etikája”, amit aztán nem lehet kiűzni a politikából.

Ötödször, az *antropocén* olyan korszak, amelyben csak azok a döntések lehetnek racionálisak, amelyek az „egész Föld” reprezentációjára vonatkoznak; a nemzeti vagy vállalati érdekekhez igazodva meghozott döntések a globalizált világban irracionálisak.

Fordította: Hanzelik Gábor